

УДК 323.2 (497.2)

Бурдяк В. І.

БАЛКАНСЬКА СПЕЦИФІКА РЕСПУБЛІКИ БОЛГАРІЯ

У статті досліджено одну з найважливіших проблем постсоціалістичної Республіки Болгарія – регіональні впливи на розвиток міжнаціональних відносин. Автор підкреслює, що в поліетнічній Болгарії є певні конфліктні проблеми. РБ як член ЄС і НАТО шукає адекватну модель співіснування і співпраці народів, відкинувши обтяжені історичною пам'яттю взаємні претензії. Чинна модель вирішення етнонаціональних протиріч – інтеграція болгарських турків через партію ДПС у політичний простір – на тлі Балкан є окремим випадком. Для прогресу Болгарії, збереження миру та злагоди між людьми різних національностей, але громадян країни, це вкрай важливо.

Ключові слова: Республіка Болгарія, Турецька Республіка, Балкани, Європа, етнічність, етноси, болгари, турки, мусульмани.

Бурдяк В. И. Балканская специфика Республики Болгария.

В статье исследовано одну из важнейших проблем постсоциалистической Республики Болгария – региональные влияния на развитие межнациональных отношений. Автор подчеркивает, что в полиэтнической Болгарии есть определенные конфликтные проблемы. РБ как член ЕС и НАТО ищет адекватную модель сосуществования и сотрудничества народов, отбросив обремененные исторической памятью взаимные претензии. Действующая модель решения этнонациональных противоречий – интеграция болгарских турок через партию ДПС в политическое пространство – на фоне Балкан представляется частным случаем. Для прогресса Болгарии, сохранения мира и согласия между людьми разных национальностей, но граждан страны, это крайне важно.

Ключевые слова: Республика Болгария, Турецкая Республика, Балканы, Европа, этничность, этносы, болгары, турки, мусульмане.

Burdiak V. I. Balkan specificity of the Republic of Bulgaria.

The article deals with one of the major problems of post-socialist development of the Republic of Bulgaria – regional development impact of international relations. The author emphasizes, that in multiethnic Bulgaria in this context are certain conflict issues. RB as a member of the EU and NATO is looking for an adequate model of coexistence and cooperation among peoples, rejecting the historical memory laden mutual claims. The current model of ethno-national conflicts solutions – integration of the Bulgarian Turks through the DPS party political space – amid Balkan is a special case. For the progress of Bulgaria, the preservation of peace and harmony between people of different nationalities, but the citizens of the country, it is extremely important.

Key words: Republic of Bulgaria, Republic of Turkey, the Balkans, Europe, ethnicity, ethnic groups, Bulgarians, Turks, Muslims.

Республіка Болгарія географічно розташована в центрі Балканського півострова, який набув у процесі історичного розвитку репутацію «порохової бочки Європи». В контексті міжнародних подій ХХ ст. і в уявленнях сучасників Балкани завжди постають як негативно забарвлений геополітичний регіон. Навіть сам термін «Балкани» часто містить характеристику регіону як «уразливого підчерев'я» Європи. Цей зміст у ХХ ст. поширився і на поняття «балканізація». За словами Ранко Петковича, відомого югославського аналітика і публіциста, балканізація – це стан постійного конфлікту між балканськими державами за території та безперервна атомізація балканського регіону [25, с. 3]. Сюди ще варто додати фактор багаторічної корисливої «гри» європейських держав на протиріччях між

балканськими державами. Найважча криза в Косово і збройне протистояння в Македонії – це лише окремі прояви потенційних вогнищ конфліктності на Балканах.

Багато сучасних проблем стратегічно важливого і густонаселеного балканського регіону мають об'єктивний характер. Адже регіон з кінця ХІХ ст. відрізняється найперше затяжними і жорстокими конфліктами, які не лише періодично повторюються, але й передували світовим війнам. На цей стан специфічно впливає зіткнення трьох конфесій – православ'я, католицизму та ісламу, що неодноразово виливалися в гострі релігійні конфлікти.

Крім того, положення на Балканах ускладнює етнічне розмаїття, яке часто спричиняло численні масові міграції та підвищувало ступінь конфліктності. Балканські народи формувалися в умовах суперечливих культурно-політичних впливів, протягом століть вони перебували під владою Османської та Австро-Угорської імперій, відчували постійний вплив Росії. Нарешті, в ХХ ст. на Балканах відбулося зіткнення масштабних політичних ідеологій – комунізму, фашизму і націоналізму, що ще більше посилює конфліктний потенціал регіону. Тож і після закінчення епохи «холодної війни» та біполярності цей регіон – нестабільний на Європейському континенті [5, с. 24–26].

Регіон об'єднує країни півострова від Греції на півдні до Словенії, Угорщини, Болгарії та Румунії на півночі, і досить неоднорідний. Деякі країни успішно розвиваються, економічно і політично інтегровані в європейські та євроатлантичні структури (Греція, Словенія, Болгарія, Румунія – члени ЄС і НАТО). Хорватія і Македонія теж прагнуть приєднатися до НАТО і ЄС. Водночас інші країни, що виникли на тлі колишньої Югославії, ще не визначились з внутрішнім розвитком та власним місцем в Європі. Ці держави більш проблемні, несуть серйозну загрозу безпеці в регіоні й Європі.

Мета дослідження полягає у виявленні специфіки етнонаціонального розвитку Республіки Болгарія (РБ) у постсоціалістичний період.

Як і більшість сучасних держав, РБ – поліетнічна країна. Крім болгар, що становлять 85 % населення, є представники інших етносів. Але традиційно в РБ акценти в суспільній комунікації пов'язані не з етнічною належністю, а з конфесійною. В основному віруючі болгар, росіяни, греки, румуни – християни східно-православного обряду. Турки ж, значна частина циган, незначна частина болгар, гагаузи і татари – мусульмани. Найбільша етнічна меншина в РБ – турецька – сповідує іслам з часу османського завоювання Балкан. Саме тоді в Болгарії вкоренилася ортодоксальна версія ісламу – сунізм [11, с. 7–9] та завдяки економічній міграції туркмен з Малої Азії – осілих селян і міських ремісників [15, с. 46–48]. Певну роль у поширенні нової релігії серед місцевих жителів відіграли мусульманські секти. Їх ритуальна і обрядова система включала культ свят і цим зблизила християн і мусульман [12, с. 375]. Так виникла нова модель співжиття і взаємодопомоги, яку в болгарській етнології називають «комшулук». Іслам в Болгарії традиційно поміркований, з толерантним ставленням до «інших» і їх культури. Представники конфесійної спільноти ідентифікують себе швидше як «європейські мусульмани», в яких відсутній релігійний фанатизм [12, с. 376]. З іншого боку, і болгар-християни сформували у себе таку етнорелігійну терпимість, яка дозволяє їм жити у взаєморозумінні з іншими групами і не допускати релігійно-расових погромів (хоч є й винятки), які затьмарили минуле багатьох сучасних «великих націй».

Кінець ХХ ст. був надто важким у житті РБ. Після краху соціалізму труднощі переходу до нового суспільства, крім політичних та економічних криз, винесли на поверхню старі релігійні, етнічні та конфесійні протиріччя, які завжди були латентним дестабілізуючим фактором у регіоні. Приклад розпаду СФРЮ показав, наскільки крихкими можуть бути в екстремальних ситуаціях усталені форми відносин між етносами, ніби підтверджуючи тезу С. Хантінгтона про зіткнення цивілізацій [20]. Це мало значення і для «однаціональної» Болгарії (як її представляли при соціалізмі) з різними етнічними, релігійними та мовними меншинами. А оскільки мусульманську громаду Болгарії дискримінували при колишньому режимі, то зрозуміло, що її сучасний стан викликає підвищений інтерес. Трансформаційні

зміни суспільного ладу в РБ загострили почуття етнічності. Цей період іноді називають «збунтованою етнічністю» чи «новим національним відродженням».

Зміни, розпочаті у всіх сферах життя РБ після краху режиму Т. Живкова, перший президент країни Ж. Желев назвав «такими ж радикальними і незворотними, як і в більшості інших колишніх соціалістичних країн. Болгарська розумна революція, як її називають, поклала край комуністичному експерименту і початок створення демократичних інститутів». А в 1995 р. він заявив, що РБ перетворилася в країну, вільну за всіма європейськими і світовими стандартами [10, с. 190]. Так, один з результатів розвитку РБ шляхом парламентської демократії – це сучасний політичний плюралізм. Становлення громадянського суспільства в болгарських умовах пов'язане зі зростаючою етнічністю, а важливі соціальні процеси реформування різних сфер життя мають етнічну варіативність. У Болгарії, як і в інших постсоціалістичних країнах, етнічність часто набуває декларативних, маніфестних форм, мобілізує гідність, а іноді колективне прагнення переваг у політиці, визначає поведінку.

Для балканських країн у цілому характерне невизнання національних меншин, виключення робилося лише для окремих етнічних і релігійних груп. Мета державної політики всіх країн регіону полягала в «залученні» цих груп населення до основної народності даної країни. Широкий набір засобів на практиці включав і адміністративні, зокрема насильне переселення. В окремих країнах значна частина нетитульного населення адаптувалася в мовному, політичному, а поступово й етнічному плані, але там, де етнічні групи були великими, метод «залучення» не спрацював. Сербія зуміла асимілювати велику кількість болгар, що жили тут ще з XIX ст., а компактна маса болгар у Македонії не асимілювалась. У Болгарії не вдалося залучити мусульманське населення до болгарської народності, хоч малі етнічні групи асимілювалися [19, с. 75–76]. Втім, існуюча мусульманська діаспора в РБ розрізнена.

При диференціації відмінностей болгарських мусульман за етнічною ознакою варто зазначити, що найбільша етнічна група РБ – турки. Тому в РБ питання про статус меншин традиційно пов'язують з правами і свободами турків. Навмисне уникаємо терміну «етнічні турки», адже він прецедентний у науковому відношенні і в РБ, і в Туреччині. «Етнічні турки» мають складне походження [18, с. 7]. За переписом 1992 р., кількість турків у РБ – 800052 чол. або 9,43 % населення РБ. Однак не всі вчені вважають ці дані достовірними. Багато хто вказує, що «справжніх» турків у 1992 р. навряд чи було більше 500–600 тис. чол. Інші ж 200–300 тис. «доповнили» зареєстровані як «турки» роми (цигани) і болгаро-мусульмани. За переписом 2001 р. у РБ проживало вже 746 тис. турків чи 9,4 % населення країни, тобто відсоткові показники не змінилися, але кількісно турецька громада зменшилася, як і все населення РБ [5, с. 344]. За переписом 2011 р. кількість турків дійшла до 648 тис. чи 8,8 %.

Болгарські ЗМІ писали, що навіть лідер партії «Рух за права і свободи» (РПС – партія турецької меншини РБ) Ахмед Доган – турецько-циганського походження [17, с. 114]. Однак кожен має право на етнічне самовизначення і тому, в цьому сенсі, варто сприймати виявлену переписом картину як достовірну. Зовсім іншими, завищеними даними щодо кількості турків в РБ, оперують певні кола Туреччини. Так, у 1994 р. депутат турецького меджлісу і член Партії націоналістичної діяльності С. Шахін повідомив, що в РБ живуть 3 млн. турків, включаючи помаків і тюркомовних циган [2, с. 207], а згодом ця цифра з'явилася у передвиборних агітаційних матеріалах РПС [2, с. 209].

Досить близькі в етнолінгвістичному відношенні до турків і болгарські татари. Частина з них – нащадки татар-кипчаків з ранньої північної міграції тюрко-алтайських племен, які в XIII–XIV ст. перебували на службі при дворі болгарських царів [14, с. 142]. Але більшість – 60 тис. кримських татар були розселені в Добруджі, Крайдунайській рівнині та районі Відін після російсько-турецької Кримської війни 1853–1856 рр. Їх спадкоємці зберегли ідентичність і сформували сучасну групу татар в РБ [1, с. 356]. Політичне отуречення татар

почалося ще в 20-х рр. під впливом пропаганди з Анкари, і згодом їх неофіційно стали розглядати як частину турецької меншини. Як «турки» значна частина їх емігрувала в 1989 р. до Туреччини. Це суттєво зменшило кількість татар у РБ, і в 1992 р. зареєстрували лише 4515 чол. (0,05 % населення). Хоча самі вони вважають, що татар у РБ – 20 тис. чол. Майже половина з них (2045) живуть у містах, а решта – 2470 чол. – у селах Північно-Східної Болгарії. Як і більшість турків, татари – мусульмани-суніти, але самоідентифікуються як помірніші в питаннях релігії порівняно з турками. Вони асимілювалися з турками у мовному відношенні, і це ускладнює відродження їх ідентичності [1, с. 360].

Значно більша за татарську групу спільнота циган-мусульман РБ. Так, за деякими турецькими оцінками їх кількість – майже 75 % циган РБ, за іншими – 40 %. У 1992 р. як цигани визначилися 313396 чол. (3,69 % населення), у 2011 р. – 358626 чол. (4,87 % населення), але за неофіційними даними циган в РБ 500–800 тис. (очевидно з болгаризованими і потуреченими). Більшість з них – християни. За спостереженнями дослідників, зазвичай цигани вважають своєю релігією релігію країни, в якій живуть, і «змінюючи батьківщину, вони змінюють і релігію». Болгарська вчена Е. Марушіакова пише, що «в християнських землях вони – християни, в мусульманських – мохамедани, а серед протестантів – протестанти» [13, с. 112]. Така їх специфіка виявляється і в болгарській національній державі, що і пояснює зменшення числа мусульман серед циган. Тож, незважаючи на релігійну традицію і близькість побуту, спільнота мусульман неоднорідна, відсутні спільна мова і самосвідомість, вона складається з різних етнічних груп – турків, татар, помаків, циган, гагаузів.

Для існування етнічних груп важливе значення мають кілька факторів: походження – об'єктивна історична ознака; культурні особливості, включаючи мову і релігію, та найважливіший критерій – етнічна самосвідомість, яка виражається в етнічній самоназві. У науці існують різні підходи до визначення категорії «етнічна самосвідомість». У світовій політичній етнології, а в останні роки і у вітчизняній термін «етнічна самосвідомість» часто використовують при розгляді поліетнічних держав, діаспорних етнічних груп чи народів, які не мають своєї державності, тобто тих, хто нерідко потрапляє в конфліктні ситуації, міжетнічну напругу. З 50-х рр. ХХ ст. термін «етнічна самосвідомість» стійко утвердився найперше як усвідомлення людьми своєї належності до певної етнічної спільноти [12, с. 378]. Велика заслуга у виділенні цієї ознаки належить російським ученим Ю. В. Бромлею, В. І. Козлову, Л. М. Дробижевій, А. Х. Гаджієву, Г. В. Старовойтовій, які досліджували уявлення про національну самосвідомість і створили чітку теорію проблеми [4, с. 117; 3, с. 59–61, 97, 176; 8, с. 30–31; 6, с. 114–115; 16, с. 5]. Дослідники підійшли комплексно до вивчення етнічної самосвідомості, врахували особливості не лише макросередовища – соціально-політичні та економічні умови країни, а й мезо- і мікросередовища – конкретні обставини, етнокультурну специфіку контактуючих груп і рівень їх спілкування, відмінності типів міст і сіл, їх етнічний склад, особливості трудових колективів, типи сімей. Це ускладнює аналіз, адже щоразу доводиться співвідносити методологічні принципи, що дозволяють вивчати закономірності суспільства, етнічної групи і особи. При такому варіанті найбільш загальним принципом є принцип діяльності.

Діяльність розглядається як спосіб існування людського суспільства, як реалізація соціальних законів, які проявляються через діяльність людей. Шляхом діяльності особистість включається в систему суспільних відносин. Внутрішні етнічні і міжетнічні відносини представляють один з їх видів у поєднанні з усією системою суспільних відносин. Застосовуючи принцип діяльності до вивчення особистості, включеної в етнічну групу, як правило, використовують і інші методологічні підходи для пояснення різних фактів.

Культурологічний принцип вивчає поведінку людей і пояснює її через панівні в тій чи іншій культурі цінності та правила. Так, у суспільстві, де людське життя цінується дуже високо, терор і вбивства будуть засуджуватися, а там, де життя цінується нижче – терор може розглядатися як героїчне досягнення мети. Другий підхід розглядає фактори через

спільну соціальну діяльність людей, в ході якої виникають особливі комунікативні зв'язки. Н. Смелзер називає цей підхід колективістським, що допомагає зрозуміти, як люди, пов'язані уявою про спільне походження, утворюють групи для захисту своїх інтересів, як розвивається суперництво, конкуренція і конфлікти.

Зрозуміти поведінку людей у сферах, що зачіпають етнічні ознаки їх буття, допомагає третій підхід, який виявляє взаємини, що зумовлені ролями. Роль розглядається як поведінка людей, якої очікують від них, аналізуючи їх певну позицію в групі. У людини є безліч ролей: у сім'ї, на роботі, в певних групах, спільнотах. Так, коли в 1980–1985 рр. уряд Болгарії почав «процес відродження», а точніше примусову асиміляцію турецького населення з метою створення гомогенного болгарського народу, турки в своїй боротьбі проти цієї політики очікували підтримки від своїх одноплемінників, де б вони не жили.

Ще один підхід – психологічний – пояснює поведінку людей як особистостей, включених в етнічну групу, у тому сенсі, що в їх уяві чи поведінці простежується в деякій мірі етнічність. За цим підходом етнічна ідентичність, погляди, мотиви поведінки, соціальні установки, ціннісні орієнтації слід розуміти як результат взаємодії особистості і суспільства, вплив середовища, в т.ч. етнічного, на особистість у процесі її соціалізації та діяльності.

Отже, методологія аналізу проблем етнічності й етнічної самосвідомості дуже різноманітна, адже практично в поле зору дослідника потрапляють всі ті соціально значимі проблеми, в яких задіяні етнічні особливості. Кожен етнос у РБ має етнічну самосвідомість, ментальність, які часто породжують напругу в суспільній комунікації, ускладнюють розвиток демократії. У РБ православних християн вважають ззовні відкритими, «відвертими», «категоричними» і «об'єктивними» у вираженні думок. Водночас помітно, що крім особливостей «національного характеру» і того факту, що вони належать до категорично домінуючої і керуючої етнічної більшості в країні, не на останнє місце болгари ставлять істотні особистісні риси людини як носія цих особливостей. Досить обережні, делікатні і стримані в оцінці інших (особливо болгар) турецькі суніти. Між представниками цих груп є значні відмінності, що цілком вписується в уявлення болгар про своїх сусідів як про людей закритих і, в зв'язку з цим, навіть підступних. Приховане заперечення всього болгарського виступає співзвучним з іншими характерними звичками турків. Так, якщо вони погоджуються, то повторюють це тричі, але потім можуть відмовитись і це виразиться через однозначне заперечення – «так» [9, с. 163]; добре пам'ятають політичні акції проти турків у Болгарії під час «процесу відродження».

Найбільш закритими і стриманими є помаки. Вони говорять позитивно, і особливо про себе, але завжди простежується «натяк» на позитивну оцінку їх іншими. Своєрідний спосіб думок помаків (болгаро-мусульман), очевидно, викликаний нечіткою їх ідентичністю. Саме тому, що вони мають схильність змінювати свою етнічну ідентичність, їх називають «помаки» – нейтрально, всупереч зневажливому змісту, який часто вкладається в цю назву. «Помаки», тобто «помічені» – насильно потурчене населення, яке змінило віру, але зберегло мову. Використання назви «болгаромохамедани» не підходить, адже деякі з них вважають за краще самовизначатися як «турки». Часто етнічна належність замінюється релігійною, тобто «ня не сме ніто болгари, ніто турчини, а сме мюсюлмані» («ні болгари, ні турки, а мусульмани») [7, с. 81]. Від способу, яким самопредставляється чи описує себе певна група населення, як самовизначається етнічно, залежить, наскільки позитивну чи негативну реакцію вона, в свою чергу, викличе у інших. З невстановленою етнічною належністю виступають і усталари, в етнічних стереотипах яких домінуючим моментом є їх зв'язок з турками. Почуття меншовартості часто відсутні серед груп з «нерішучою» чи «неясною» етнічністю. Типовим прикладом цього є цигани, які, незалежно від того, що всі інші групи одноставно відносять їх до категорії «нижчих», мають хороше групове самопочуття [7, с. 84].

Радикальному перегляду позицій щодо турків в останні роки сприяло значне поліпшення взаємин з Турецькою Республікою (ТР), та інтеграція РБ в НАТО й ЄС і зобов'язання перед

ними щодо дотримання прав меншин. Взаємини поглиблюються в межах двосторонніх політико-економічних зв'язків та партнерства в НАТО. Колишні супротивники Софія і Анкара – нині партнери. У 2004 р. обсяг турецьких інвестицій в РБ досяг \$ 500 млн., а зведений турецькою компанією «Шіседжам» завод з виробництва скляної тари отримав премію «Інвестиція року». У ТР діють інвестиції з РБ. Двосторонній товарообіг досяг \$ 2 млрд. У червні 2005 р. прем'єр-міністри Р. Ердоган (РТ) і С. Сакскобургготський (РБ) відкрили новий міждержавний пропускний пункт. «Цей пропускний пункт полегшить болгарським туркам відвідування їх родичів у Туреччині. ... це приклад для інших держав регіону», – заявив Р. Ердоган [24].

Членство Болгарії в ЄС – фактор, який змушує Софію поважати права турецької меншини. Прагнучи до членства в ЄС, РБ пішла на певні поступки, поліпшила умови життя меншин. В останні роки поняття «болгарська модель» політики взаємовідносин між представниками різних етнічних меншин асоціюється з розширенням їх прав, активною участю в політичному житті РБ. Підкреслимо, що коли 4 січня 1990 р. у Варні активісти турецького руху зареєстрували організацію під назвою «Рух за права і свободи», в ній налічувалося 33 особи. Зараз же на сайті організації зазначено, що кількість її членів сягає 68 тис. У молодіжній структурі РПС є ще 24 тис. членів. 23–27 березня 1990 р. у Софії відбулися установчі збори РПС, партію очолив колишній політв'язень НРБ А. Доган. З того часу він – її незмінний лідер. Ця подія швидко змінила політичну карту РБ. Відбулося «вражаюче входження турецької громади у внутрішнє політичне життя країни» [21].

На парламентських виборах 5 липня 2009 р. РПС отримав 15,79 % голосів і 38 мандатів, тобто турецька партія в нетурецькій країні отримала 6-у частину мандатів і третє місце серед партій-кандидатів. Після цих виборів уряд РБ обрали вже 27 липня 2009 р. за пропозицією партії «Громадяни за європейський розвиток Болгарії» (ГЕРБ). Склад нового уряду, запропонований лідером ГЕРБ Б. Борисовим, сформований повністю з представників цієї партії попри те, що в 41-х Народних зборах вона отримала тільки 116 мандатів з 240. Фракція РПС входить до складу декількох комісій, її депутати є головами комісій. Тому туркам вдається проводити програми, які вигідні їм і фінансуються за рахунок держдотацій чи різних грантів. Видання турецьких підручників спонсорує Софійський університет та Фонд ліберальної інтеграції.

Активізація РПС викликає в РБ подвійне ставлення, хоча євроінтеграція дещо пом'якшила ситуацію, і значна частина болгар вважає, що «теорія про захоплення Болгарії турками не актуальна». Система загальної безпеки та політики ЄС дійсно створюють серйозні гарантії для цієї балканської держави, мінімізуючи вірогідність кіпрського сценарію. Водночас Анкара намагається зберегти вплив на турків Болгарії, і це може набути небажаного характеру. У ЗМІ Болгарії з'являються повідомлення, що дії РПС узгоджені з Анкарою; що високі результати РПС на виборах 2009 р. – наслідок технологій з Анкари; що в день виборів на автобусах з Туреччини до Болгарії привезли етнічних турків, які мають подвійне громадянство, і вони голосували на своїх виборчих дільницях, звичайно ж, за РПС. Опозиція заявила, що на тих дільницях, де рейтинг РПС був недостатньо високий, були фальсифікації, – з інших районів привозили турків, які незаконно брали участь в голосуванні. У багатьох болгарських містах і селах посади мерів займають турки, що породжує хвилю критики з боку і пересічних громадян, і політичних діячів, і ЗМІ [23].

Активізація політичної діяльності турецької меншини в РБ викликає значний опір певної частини болгар. Опір експансії РПС – одна з причин утворення й ідеологічної спрямованості партії «Атака». Назва партії співзвучна її меті – атака проти РПС. Лідер партії В. Сідеров дуже емоційно реагує на дії РПС, що використовують його противники для навішування різних ярликів. Виступи В. Сідерова і дії проти РПС стали причиною того, що турки називають «Атаку» фашистською та екстремістською партією. З подачі РПС В. Сідерова притягували до кримінальної відповідальності. У 2006 р. парламент позбавив його депутатської недоторканності. Але рейтинг партії зростає: на виборах 2005 р. «Атака»

набрала 8,93 % голосів і 21 мандат, а в 2009 р. – 9,4 % [22].

У Республіці Болгарія, як і в кожній поліетнічній державі, є певні конфліктні проблеми в розвитку міжнаціональних відносин. Їх підсилюють гострі процеси, що відбуваються у всіх сферах життєдіяльності суспільства, характерні для постсоціалістичного періоду країни. Але суть проблеми насамперед – у важкій спадщині багатовікового османського ярма і постійній боротьбі між великими державами в цьому регіоні Європи. Тут у кожного народу є довгий рахунок до когось із сусідів. Вважається, що РБ лежить на лінії «цивілізаційного розлому», де проходить т. зв. мусульманська дуга і безпосередньо стикаються дві світові культури. Це спонукає до різних «політичних заяв» – про загрозу «отуречення» Болгарії, про перетворення її у «другий Кіпр» тощо. Як і раніше, турки в масовому порядку прагнуть емігрувати з Республіки Болгарія. Названі фактори, взяті в сукупності, стали причиною змішування населення і релігій в регіоні в минулому, і навіть у сучасний період викликають зіткнення близьких за своїм етнічним походженням народів.

Отже, діюча болгарська модель вирішення етнонаціональних протиріч – інтеграція болгарських турків через РПС у політичний простір як активних суб'єктів політики, на цьому балканському тлі видається особливим випадком. Незважаючи на протести певної частини болгар, а найбільше членів партії «Атака», в цілому суспільство РБ сприймає активну участь РПС у політиці позитивно. Для прогресу РБ, для збереження миру та злагоди між людьми різних національностей, всі з яких є болгарськими громадянами, це вкрай важливо. На нашу думку, приклад РБ, корисний для всіх поліетнічних держав.

Список використаних джерел і літератури

1. Антонов С. Татари / С. Антонов, И. Миглев // Общности и идентичности в България. – София, 1998. – С. 356-370.
2. Аспекти на етнокультурната ситуация: Осем години по-късно. – София : ИК Аксес, 2010. – 486 с.
3. Бромлей Ю. В. Очерки теории этноса / Ю. В. Бромлей. – М., 1983. – 414 с.
4. Бромлей Ю. В. Этнонациональные процессы: теория, история, современность / Ю. В. Бромлей. – М. : Наука, 1987. – 334 с.
5. Бурдяк В. Республіка Болгарія на зламі епох: політична трансформація суспільства. Монографія / В. Бурдяк. – Чернівці : Рута, 2004. – 520 с.
6. Гаджиев А. Х. Политическая философия / А. Х. Гаджиев. – М. : Экономика, 1999. – 606 с.
7. Гарнизов В. Дискурс и самоличност / В. Гарнизов // Български фолклор (София). – 1993. – № 3. – С. 80–83.
8. Дробижева Л. М. Национализм, этническое самосознание и конфликты в трансформирующемся обществе / Л. М. Дробижева // Национальное самосознание и национализм в Российской Федерации начала 90-х гг. – М., 1994. – С. 30–52.
9. Елчинова М. Моделиране на етничния образ в ситуация на преход / М. Елчинова // Преходът в България през погледа на социалните науки. – София, 1997. – С. 163–174.
10. Желев Ж. Обръщения на президента към народа и парламента / Ж. Желев. – София, 1996. – 212 с.
11. Желязкова А. Разпространение на исляма в Западнобалканските земи под османска власт. ХУ-ХУІІІ в. / А. Желязкова. – София, 1990. – 276 с.
12. Желязкова А. Турци / А. Желязкова // Общности и идентичности в България. – София, 1998. – С. 371–397.
13. Марушиакова Е. Циганите в България / Е. Марушиакова. – София : Клуб'90, 1993. – 239 с.
14. Павлов П. България и походите на «Златната Орда» срещу Византия през ХІІІ-ХІУ в. / П. Павлов // Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали. Т. 6 – Велико Търново, 1997. – 384 с.
15. Радусhev Е. Демографски и етнорелигиозни процеси в Западните Родопи през ХУ-ХУІІІ в. (Опит за преосмисляне на устойчиви историографски модели) / Е. Радусhev //

- Историческо бъдеще. – 1998. – № 1. – С. 46–89.
16. Старовойтова Г. В. Этническая группа в современном советском городе: Социологические очерки / Г. В. Старовойтова. – Л. : Наука, 1987. – 174 с.
 17. Стоянов В. Българските мюсюлмани в годините на преход (1990-1997). Етнокултурни аспекти / В. Стоянов // Исторически преглед. – 2000. – № 3–4. – С. 112–149.
 18. Стоянов В. Турското население в България между полюсите на етническа политика: *Bulgaria-Turcica 2.* / В. Стоянов. – София : Издателство Лик, 1998. – 251 с.
 19. Тодоров Н. Балканский узел противоречий. История и современность / Н. Тодоров // Новая и новейшая история. – 1993. – № 3. – С. 75–78.
 20. Хантінгтон С. Зіткнення цивілізацій? Головне джерело конфліктів у світі / С. Хантінгтон // Філософська і соціологічна думка. – 1996. – № 1–2.
 21. „ВТНА” *Bulgar-Turk Haber Ajansi* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://en.wikipedia.org/wiki/Movement_for_Rights_and_Freedoms/statii/2010/naa_bolgar
 22. Kralice E. DPS'nin kaydi icin kulis uarmis...” [Електронний ресурс] / Elisabeth Kralice. – Режим доступу : www.bg-turk.com.2007.01.11
 23. Nuray Ekici. The Diaspora of the Turks of Bulgaria in Turkey [Електронний ресурс] / Nuray Ekici. – Berlin : European Migration Centre. – Режим доступу : www.emz-berlin.de/projekte_e/pj41_pdf/ekici.pdf
 24. Ozkan A. The Budgetary Crisis in the Bulgarian Government between the Turkish and Bulgarian Coalition Partners [Електронний ресурс] / A. Ozkan // ASAM Balkan Studies Desk. Strategic Analyze. – 2004. – № 45. – Режим доступу : www.noravank.am/upload/pdf/85_am.pdf
 25. Petkovic R. Effects of the Yugoslav Crisis upon the Balkan Situation. CSS Survey / R. Petkovic. – Belgrade, 1996. – 162 p.